

BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN

Kisfaludy Károly a siker előtt

Egy költői pálya alakulása a 19. század első két évtizedében

Az 1809. május 25-én a csendes kis stájer település, Sankt Michael mellett lezajlott csatát nem sokan hoznák összefüggésbe a magyar irodalomtörténettel. Márpedig az ötödik koalíciós háború e kevésbé ismert ütközete tagadhatatlanul kapcsolódik a magyarországi romantika történetéhez, még ha érintőlegesen is. Az osztrák császári hadsereg csaknem ötezer fogságba esett katonája között volt ugyanis egy régi dunántúli családból származó, huszonegy éves alhadnagy: Kisfaludy Károly, aki nélkül a magyar romantika kezdeteinek tárgyalása elképzelhetetlen volna. Korábban nevezték őt a „magyar romantika atyjának” is, noha ez a kitüntetett pozíció Imre László szerint némileg túlzóan hat, még ha Kisfaludy mindmáig kikerülhetetlen alakja maradt is irodalomtörténetünknek, ugyanis „szinte felbecsülhetetlen a szerepe mindabban, ami a XIX. század középső harmadában (irodalmunk nagy virágkorában) történt”.¹

Kisfaludy 1830 novemberében bekövetkező halála után Toldy Ferencnek köszönhetően szinte azonnal megindult a Kisfaludy-kanonizáció és -kultuszépítés (összes műveinek kiadása 1831-ben jelent meg, az első életrajzi könyv pedig 1832-ben), amely jó száz éven át meghatározta az irodalomtörténet-írás nézőpontját is. Kevés figyelem fordult azonban Kisfaludy pályájának korai szakaszára. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az 1819-es *Tatárok Magyarországon* bemutatóját követően kezdett csak el hatást gyakorolni az irodalomra, másrészt pedig igen kevésbé dokumentált időszakáról van szó.

Persze Kisfaludy egész pályájára vonatkozólag jóval kevesebb egykorú forrásunk van, mint későbbi visszaemlékezésünk és életrajzunk, amelyeket már az időbeli távolság is torzított. Tanulmányomban elsősorban egyidejű forrásokra, Kisfaludy halálát követő pár évtizedben keletkezett visszaemlékezésekre és Toldy Ferenc két Kisfaludy-biográfiájára² támaszkodva mutatom be Kisfaludy Károly irodalmi pályájának első szakaszát, irodalmi kapcsolatrendszere kiépülésének legelső mozzanatait.

¹ IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái = Értékek kontextusa és kontextusok értéke a 19. századi irodalmunkban*, szerk. IMRE László – GÖNCZY Mónika, Debrecen, 2000 (Studia Litteraria, Tomus XXXVIII.), 21.

² TOLDY Ferenc, *Kisfaludy Károly élete*, Buda, Magyar Királyi Egyetem, 1832. (továbbiakban Toldy 1832) és TOLDY Ferenc, *Kisfaludy Károly = Uő, A Magyar nyelv és irodalom kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig II: A XIX. század költői*, Pest, Heckenast, 1857, 243–267 (a továbbiakban Toldy 1857).

A katonaköltő

Kisfaludy fogságba esésére és szökésére vonatkozóan igen kevés forrással rendelkezünk. Maga Toldy Ferenc az 1857-es Kisfaludy-életrajzában (első biográfiájában még nem említette ezt az esetet) Károly bátyjának, Sándornak egy 1833-ból származó írásbeli közlésére támaszkodott, amely a következőképp foglalta össze az eseményeket: „1809-ben ő ezredével Jellachich hadosztályánál *egyik ütközetben, már nem emlékezem, hol*, a franciák által elfogtatott; a fogságból azonban, alkalmat lelven, visszaszökött, és nyomban hadosztályához ment.”³

A későbbi irodalomtörténészek ezen eset kapcsán Toldyra hivatkoznak, tehát a következtetéseiket egy több mint húsz évvel későbbi visszaemlékezés adataiból vonták le. Kisfaludy Sándor levelezésében azonban megtalálható ennek az eseménynek egy közel egykorú említése is, ugyanis 1809. július 1-jén, Komáromból a következőket írta feleségének: „Károly öcsém, a’ ki már Főhadnagy, Stíriában könnyen megsebesítettven, elfogtatott; hanem rossz tartatása miatt, mindenétől megfosztatván, elszökött és a’ hegyeken keresztül-kasúl Pestre vergődött; most ott vagyon a’ Rezervánál.”⁴

Az egykorú forrás sokkal részletgazdagabb, nemcsak azt tudjuk meg belőle, hogy Károly a tartalékhoz került, hanem egyenesen Pestre. Kisfaludy Sándor itt ráadásul már olyan információkkal rendelkezett öccse kitüntetését illetően, amelyek igazolására csak az azt követő hónapban került sor, ugyanis az MTA Kézirattárában őrzött törzslap szerint Károlyt augusztus 23-án léptették elő főhadnaggyá.⁵

Kisfaludy Károly tehát Pestre került az ellenségtől való megszökését követően, nem tartózkodott azonban ott sokáig, július 28-án már a dunántúli Újfaluról írt levelet nővérének, Kisfaludy Teréznek, avagy Trézsinek, ahogy ő szólította.⁶ Amikor 1809 decemberének a végén megírta, hogy állomáshelyüket a béke miatt áthelyezik Pestre, akkor már úgy írt, mint aki jól ismeri a pesti kulturális életet, sőt unja is azt.⁷ Itt nem gondolhatott (csupán) arra az időszakra, amelyet Pesten töltött a tartaléknál. Mint ismeretes 1804. október 1-től állt kadétnak, méghozzá az Esterházy Miklós tulajdonában lévő 32. sorgyalogezredbe. Ennek az ezrednek Pesten volt az állomáshelye, így Kisfaludy tizenhat éves korától itt nevelkedett, igaz, hosszabb-rövidebb megszakításokkal, hiszen 1805-ben Olaszországban, 1809-ben Ausztriában és Magyarországon hadakozott az ezred. Pesti évei során szép lassan jól kiismerhette a város kulturális

³ TOLDY 1857, 255–256. A kiemelés tőlem.

⁴ Kisfaludy Sándor Kisfaludy Sándorné Szegedy Rózának, Komárom, 1809. július 1. = KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin-Társulat, 1893, VIII, 191.

⁵ *Kisfaludy Károly életére vonatkozó adatok: A II. Kisfaludy Károlyt illető katonasági bizonyítványok*, MTA KIK Kt, RUI 2r 8sz.

⁶ KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar Remekírók), 225–226.

⁷ „Ez a zajos élet nem boldogít többé, nem találok élvezetet a pesti termek és bálók fényűző csillogásában...”

életének a viszonyait, és az ő neve sem csenghetett ismeretlenként ezekben a körökben, egyrészt Kisfaludy Sándor hírnevének, másrészt Károly gyors előmenetelének köszönhetően, hiszen Olaszországból már zászlótartóként tért vissza, amely az őrmester, avagy akkori nevén strázsamester után a legfontosabb embere volt a századnak, sőt általában „igen tekintélyes, öreg katonák” kapták ezt a rangot.⁸

Hogy pontosan mikor került kapcsolatba a pesti irodalmi élettel, arról nem maradt fenn egyidejű forrás, de az bizonyos, hogy 1810-ben már komoly érdeklődést mutatott az irodalmi élet iránt. Toldy 1857-es művében megjegyzi, hogy Kisfaludy „1810-ben sűrűen társalkodott Pesten a Kazinczy Triászával, Szemerével, kivel 1805-ben Miskolcon kötött barátságot, Horvát Istvánnal és Vitkovicscsal, és csak ekkor vallotta be az elsőbbségnek, hogy ő is dolgozott, s mutatta elő egy kötet versét.”⁹ A korábbi életrajzban ennek az adatnak még nincs nyoma, és Toldy itt nem jelölte meg a forrását, így kétséges például az, honnan tudta, hogy már 1805-ben találkozott Szemere és Kisfaludy. Kazinczy említése leginkább a Toldy által felvázolt irodalomtörténeti narratíva megerősítését szolgálja: Kisfaludy megteszi az első lépéseket a későbbi Kazinczyval való kapcsolata felé, amelynek csúcspontja Toldy irodalomtörténeti konstrukciójában az 1828-as pesti találkozó.¹⁰ Mindenesetre Kisfaludy Károlyt ekkoriban már bizonyosan foglalkoztatta az irodalom, teljesen valószínűnek tűnik, hogy a békeidőben igencsak megszaporodott szabadidejében gyakran megfordult a literátorok között.

Kisfaludy Károly legelső ismert műve, a *Hadi ének Olaszországban* a katonai pályafutásához köthető. A művet 1805-ben írta az itáliai hadjárat idején. Toldy szerint Kisfaludy több verset is írt ekkoriban: „Versei, mert könnyen dolgozott, még az olasz földön gyűltek füzetekre, mellyeket 1822 láték nála.”¹¹ Mint „régí ’s gyenge dolgozásait” nem szívesen mutatta meg Toldynak őket, csak hosszú kérlelés után hármat: „Hosszú ostrom után mutatá-meg egyszer *Hadi énekét*, *Themistoklést* ’s *Az elválást* [...], mellyek ha a’ többinél jobbak, mint szavaiból észrevehetém, azok’ elveszését nem fájlalhatni.”¹² Az évtizedekkel későbbi életrajzban már nyoma sincs ennek a mozzanatnak, sőt Toldy további kiegészítő adalékokkal látta el a történetet, amelyek szerint Kisfaludy Károly a *Hadi éneket*... dallammal is ellátta, és katonatársaival együtt énekelgette: „Bátyja Sándor Himfyje által korán nem csak megszeretvén, de úzvén is a költészetet, már itt és akkor gyűltek versei füzetekre, mik közül való többi közt Hadi Éneke is, melyet önköltött dallam szerint társaival a táborban énekelgetett.”¹³ Toldy nem hivatkozik

⁸ ÖRDÖG László, *Az altiszti rendfokozatok története*, Belvedere Meridionale, 18(2006), 1–2. sz., 47.

⁹ TOLDY 1857, 245–246.

¹⁰ Lásd bővebben: SZILÁGYI Márton, *Toldy Ferenc mint középpont (Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről)* = *Építész a köfeytőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor – TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 272.

¹¹ TOLDY 1832, 4.

¹² Uo. 5.

¹³ TOLDY 1857, 245–246.

a forrására, ám mivel csak 1805-ben született, éppen abban az évben, amikor a vers keletkezését teszik, aligha rendelkezhetett ez ügyben saját tapasztalattal.

Hogy mi lett Kisfaludy Károly halála után műveivel, köztük ezekkel a korai darabokkal, annak kapcsán kisebb vita is kialakult az 1830-as évek végén. Munkácsy János színműíró és szerkesztő a *Rajzolatok*ban kiadta Kisfaludy Károly néhány levelét, amelyek közül az egyik 42 elkészült drámát említ, míg Toldy kiadásában csak 21 jelent meg, és ez felkeltette Munkácsy gyanúját, hogy visszaélés történhetett: „És ime, most már az egész Haza' színe előtt felhívom *dr. Schedel Ferencz* urat, ki Kisfaludy Károly' minden munkáit kiadá, adjon számot *sáfárságáról*: hová lett ez írónak, csatlakozhatatlan kézirati tanúbizonysága szerint, *kész 42 drámáiból húszonegy?*”¹⁴ Toldy szerint Károly elégette a többi művét, de Munkácsyt ezen állítás egyáltalán nem győzte meg.¹⁵ Ez alapján felmerülhet a kérdés: vajon Toldy visszatartott bizonyos műveket a kultusz-építés nevében? Ez azonban egyáltalán nem valószínű. Nagyobb az esélye annak, hogy ehelyett inkább belejavított volna a szövegekbe, és úgy közölte volna őket – ahogy azt a *Csák Máté* című darab kiadásánál is tette.¹⁶

Korai munkái kapcsán Kisfaludy azt vallotta Gaál Györgynek, hogy bátyja hatására kezdett el írni: „A szépre fogékonyan, elsőként testvérbátyám lelkesített; ha nem írta volna meg a Himfyt, magam is nehezen gondoltam volna az írásra.”¹⁷ A katonák, főképp a tisztek rendelkezhetek saját könyvtárral. Kisfaludy Sándornak is tekintélyes könyvtára volt katonakorában, az MTA Kézirattárában megtalálható egy 65 tételes jegyzék könyveiről és kisebb nyomtatványairól, olyan szerzőkkel, mint Gessner, Wieland, Schiller, Herder, Gyöngyösi vagy épp Ovidius, de akad a könyvek közt *Magyar Museum* is.¹⁸ Károlynak egyáltalán nem lehetett ilyen tekintélyes könyvtára. Ha hinni lehet Feltinger István Kisfaludyról szóló kéziratos visszaemlékezésének, akkor nem igazán tudott takarékoskodni, ráadásul a katonatársai segítettek neki a pénze elköltésében. Egy alkalommal még egyenruháját is ellopták, és amikor ő kiderítette, ki volt a tettes, inkább nem csinált belőle ügyet, úgy vélvén, a másoknak nagyobb szüksége van az uniformisra, mint neki – hiszen, ahogy olvashatjuk Feltingernél: „Károly gyermeki jószívűségét, szelídségét katona korában is megtartotta – azért a háztól vett segedelem mellett-is jó szívűségére fogatkozást szenvedett – és ezen jelleme az egész Ezrednél tudva volt – mennyire tehetségében állott senkinek ártani nem kívánt hanem inkább annak el mellőzésére fogatkozást szenvedni, és áldozatot hozni kész volt...”¹⁹

¹⁴ MUNKÁCSY János, *Literátorok levelei. III. Kisfaludy Károly' levelei*, Rajzolatok, 1837, 775.

¹⁵ MUNKÁCSY János, *Végszó*, Rajzolatok, 1838, 151.

¹⁶ FÜLÖP Dorottya, *Csák Máté újra megszólal (Fikció és valóság viszonya Kisfaludy Károly utolsó drámájában)*. Lásd e folyóiratszámban.

¹⁷ KISFALUDY, i. m., 1983, 824.

¹⁸ KISFALUDY Sándor, *Verzeichniss meiner Bücher*, MTA KIK Kt, Ms 556/100.

¹⁹ *Kisfaludy Károly életére vonatkozó adatok: A. III. Kisfaludy Károly életrajza másoktól*, MTA KIK Kt, RUI 2r 8sz.

A későbbi évek információival egybevetve, amelyek szintén nem a takarékoság erényét tulajdonították Kisfaludynak, könnyen elképzelhető, hogy ekkoriban (is) felélte minden jövedelmét, márpedig így nem igen gyűjthetett saját könyvtárat. Toldy Ferenc szerint a *Himfy* volt egyetlen könyve,²⁰ amely jó eséllyel bátyjától kapott ajándék lehetett, közel sem biztos azonban, hogy nem fért hozzá más könyvekhez is (még ha azok nem az övéi voltak is). S habár ekkoriban már biztosan olvasott, elsősorban nem esztétikai művelődése, költői fejlődése céljából, legalábbis ez derül ki Gaál Györgynek írt 1820-as leveléből: „mióta a hadiszolgálatot elhagytam, és magam teljességgel a szépmesterségeknek szentelem, kezdtem el szorgalmasan önképzésemet”.²¹

A katonaság mint közeg ideális tér volt a korszakban az irodalmi ambíciók kibontakozására. Példának okáért Fazekas Mihály is katonaévei alatt kezdett el érdeklődni az irodalom iránt, köszönhetően az ezrede tábori papjának, aki maga is literátor volt: „Fazekas egyhelyütt szolgált a piarista Endrődy Jánossal, aki tábori papként működött a Barco-huszároknál – kettejük feltehető szellemi érintkezése pedig magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért aktív katonáskodása idejére tehető Fazekas írói ambíciójának első megmutatkozása.”²² Elképzelhető, hogy Kisfaludy Károly is példaképre, társakra talált az ezredében. Toldy kiderítette, hogy az 1810-es Conduite-listájában²³ a következő feljegyzés található Kisfaludyról: „Kenntnisse in anderen Wissenschaften: Militarische Zeichnung und *ungarische Poesie*.”²⁴ Azaz kiemelték a magyar költészetben való jártasságát, tehát ez köztudomású volt róla az ezredben.

Annyi bizonyos, hogy önmagát költőként csak 1809-ben nevezte meg először, Teréz nővérének írt galamboki levelében: „Itt, a világ félreeső zugában, a Bakonyerdő közepében eltemetve, váltam költővé, sok mindent elgondoltam már. Erre a tájakra sem kíváncszom többé.”²⁵ Meglehet, szövegei megírásában az unalom is szerepet játszott, hiszen nem volt mivel eltöltse a szabadidejét. Ez nem szokatlan gesztus katonatiszti körökben.

Mintakövetés?

Az irodalmi pálya lehetősége tehát már katonaévei idején foglalkoztathatta Kisfaludy Károlyt, kérdéses azonban, miért hagyta végül ott a katonaságot. Különböző források eltérő módon láttatják az esetet. Károly halálát követően Kazinczynak küldött levelében Kisfaludy Sándor teljes mértékben az irodalmi pálya iránti elköteleződésnek tulajdonítja öccse kiugrását a katonaságból: „Ő, midőn mások még katonáskodni kezdenek,

²⁰ TOLDY 1832, 4.

²¹ KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 817–818.

²² SZILÁGYI Márton, *Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály Lúdas Matyija*, *Alföld*, 53(2002), 7. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00075/szilagyi.html> (utolsó megtekintés: 2019. április 07.)

²³ Minősítési táblázat.

²⁴ TOLDY 1857, 255–256.

²⁵ KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 804.

már Főhadnagy volt, 's Atyánknek akarattya, sőt tilalma ellen elhagyá a' katonaságot, csakhogy életét 's minden idejét Literaturánknek szentelhesse."²⁶

Toldy Ferenc rámutatott, hogy ez „testvéri szeretetből eredt szépitésnél egyébnek nem vehető”²⁷ Kisfaludy Sándor Toldy Ferencnek küldött három évvel későbbi levelében már egész másként festette le az esetet:

Miért hagyta ő el a katonaságot, miért nem? minekelőtte magát más életmód vagy hivatal eránt bizonyossá tette volna, mikor atyja még élt, kitől osztályt nem reményelhetett, és a ki mind a hét gyermekére az árendában lévő anyai jószágnak jövedelmét osztá fel évenként, mely hét részre osztva csak csekély volt, mai napig sem tudom, minthogy ő ezt titkolta; és én sohasem nyomoztam valóságos okát. Azonban, mind tulajdon odavetett szavaiból, mind mások beszédéből okom volt azt gyaníthatni, hogy bizonyos összeütközés ezeredesével, ki egyéberánt pártfogója volt, vagy talán inkább ezeredesnéjével, adhatott arra alkalmat.²⁸

Toldy ki is derítette, hogy az ezredes nem írta alá a katonai bizonyítványát, tehát valóban lehetett valamiféle konfliktus közöttük, amely miatt Károly rászánhatta magát végül a seregből való kilépésre. Kisfaludy az életrajzi levelében a békeidő katonai unalmát és a házassági szándékot nevezte meg kilépése okaként: „A katonáskodással, ahol kivált békeidőben igazán soha nem éreztem magam otthon, felhagytam azért, hogy egy bájos kisleány szolgálatába, kibe szenvedélyesen szerelmes voltam, mi több, törvényes szolgálatába léphessek.”²⁹

Hunkár Antal, aki Kisfaludy Károly egyik legközelebbi barátja volt, és akivel egy időben lakótársak is voltak Pesten, Toldynak írt 1842-es levelében szintén más megközelítésben tárta elének a katonaságtól való kilépés okát. Hunkár változata szerint az ok egy Kisfaludy Károly születéséig visszanyúló családi történettel áll összefüggésben, amely erőteljesen befolyásolta Károly és az atyja közti kapcsolatot:

Károlyt már anyja méhében üldöze a szerencsétlenség, mert attya akkor Sümeghen, Zala Vármegyében lakván hitesét egy ottan tanyázó fő hadnagy báró Barkóczyval gyanuba vette, melly gondolat őt annyira el foglalá, hogy arról verseket írt, melyekből Károly még ezen szavakat gyakran emlegeté:

Kedvesebb a' fejér pantallér,

Mint a' magyar gavallér.

És Ez lön Károly üldöztetésének és további bal sorsának kut forrása, mert midőn az igen példás és ártatlan anyja Károlyunkat Barkóczyhoz hasonló veres hajjal szülte, és ezen gyermek ágyában meg is halt volt, eme veszteségéért az örült atya a' kisdedit még házánál sem szenvedé meg...³⁰

²⁶ Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek, Sümeg, 1830. december 16. = KazLev XXI, 5255 lev., 428.

²⁷ TOLDY 1857, 255–256.

²⁸ Uo.

²⁹ KISFALUDY, i. m., 1983, 850–851.

³⁰ HUNKÁR Antal *Visszaemlékezései és iratai*, kiad. HUDI József, Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2004, 161.

Kisfaludy Mihály különös természetét mutatja, legalábbis Hunkár elbeszélése nyomán, hogy az addig hét gyermeküket megszüülő feleségét házasságtöréssel gyanúsította meg. A korszakban persze találni példát hasonló esetre: a családanya Soós Jánosné Balogh Mária és Amadé Ferenc alezredes házasságtörő viszonyából közös gyermek született, illetve Kazinczy Dienesnek is két gyermeke volt Klobusitzky Antalnén Pruszkay Antóniától.³¹ Kisfaludyék esetében azonban hét gyermek kapcsán nem merült fel ilyen gyanú, csak tizenhat évvel az első utód megszületését követően a nyolcadiknál, ami elég különössé teszi a férj féltékenykedését addig hű felesége iránt, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a kortársak leírása szerint Kisfaludy Mihályné „kartsu”, „vidám fekete szemű”, „fejér képű” és „eszes” asszony volt, azaz feltehetőleg szépnek számított.³² Kisfaludy Mihályról azt is feljegyezték, hogy későbbi években mindig elkomorodott, ha a felesége szóba került, „és ha valaki Nőjét elő hozta, mely mindeneknél inkább szomorította, s annak emleztését mindjárt más beszéddel felváltotta – azt majdnem 30 évi Özvegységében mindég gyászolta”.³³

Hunkár ezzel magyarázta tehát Kisfaludy Mihály legkisebb fia iránti ellenszenvét, feltehetőleg magának Kisfaludy Károlynak az elbeszélése nyomán, mivel ez olyan intim, családi anekdota, amelyet aligha híreszteltek. Károly tehát eszerint a verzió szerint az atyai kegyetlenség miatt „minden hajlama ellen erővel cadetnak assentáltatott, azt mondván az atya: vesszen el a’ gaz fattyú az ellenség előtt”.³⁴ Toldy Ferenc egészen másként mutatta be az esetet 1832-es életrajzában, ott ugyanis Károly az apja „tudta nélkül álla-be Eszterházy herczeg’ ezredébe (1804)”.³⁵ Ez az állítás azonban bizonyosan téves, hiszen Hunkár mellett Feltinger István visszaemlékezése szerint is az apja tudtával került a hadseregbe, noha saját kérésére: „A Rhethorikabol mely hajdan hatodik oskola volt, katonává lenni kívánván, atya Károlyt Boldizsár Battyával Pestre küldötte, a’ hol [...] Testvér Battyánál Boldizsárnál tartózkodott.”³⁶ Ezt a leírást Toldy is átvette a későbbi Kisfaludy-életrajzában, tehát ő maga is belátta korábbi tévedését.

Hunkár Antal információi feltehetőleg még az 1810-es évek végéről származtak, amikor együtt laktak Kisfaludyval. Toldy évekkel később ismerte csak meg Károlyt, akinek addigra sokat változhatott az önképe, nem is beszélve arról, hogy Toldyval

³¹ Az esetekről bővebben Völgyesi Orsolya nagyszerű tanulmánya értekezik. Lásd VÖLGYESI Orsolya, *Egy kapcsolat vége. Házasságtörés és emberölés az 1820-as évek Zemplén megyéjében – ahogyan Kazinczy Ferenc látta = A test a társadalomban*, szerk. GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet, Bp., Hajnal István Kör, 2015 (Rendi társadalom – polgári társadalom 27), 207–216.

³² A leírást Feltinger István is csak másodkézből kapta, tehát ő maga sosem találkozott Kisfaludy Károly édesanyjával, a fent felsoroltakon kívül több tulajdonságot is említ, többek között a komoly természetet és az ájtatosságot, amely szintén a házasságtörés ellen szól. Lásd *Kisfaludy Károly életére vonatkozó adatok: A. III. Kisfaludy Károly életrajza másoktól*, MTA KIK Kt, RUI 2r 8sz.

³³ Uo.

³⁴ HUNKÁR, i. m., 161.

³⁵ TOLDY 1832, 4.

³⁶ *Kisfaludy Károly életére vonatkozó adatok: A. III. Kisfaludy Károly életrajza másoktól*, MTA KIK Kt, RUI 2r 8sz.

egész más kapcsolatot ápol, így jó eséllyel más információkat osztott meg vele gyermekkoráról. Feltinger István pedig a Kisfaludy család más tagjaitól, rokonságától és ismerőseitől szerezhetette értesüléseit, ezért is tűnhet fel sokkal jobb színben nála Károly apja. Toldy később a Hunkár levelében foglaltakat ismerve sem tett említést sok Kisfaludyhoz kapcsolódó eseményről, anekdotáról 1857-es Kisfaludy-életrajzában, és ez arra enged következtetni, hogy vagy nem tartotta ezeket elég hitelesnek, vagy pedig – ami valószínűbb – kultuszépítési szempontok miatt elvetette őket.

Hunkár elbeszélése alapján tehát nemcsak Kisfaludy katonaságba való bevonulása, de onnan való kilépése miatt is az apa tűnik felelősnek:

De ő ez elejbe jöven, több tisztek vallomása szerint egész becsülettel szolgált, és midő fő hadnagy korában az ezereid ismét Pestre vissza jött volna békés lábra, kérte atyját, hogy parancsolattya szerint már eleget katonáskodván engedné meg már valahára, hogy szolgálatáról le mondhasson.

Erre nyertt válaszbán attya általánosán úgy fejezé ki magát, hogy nem bánnya, tégyen a' mit akar [...] azon levélre tiszteről végképen le mondott, és attyához sietett. De midőn Téthre ment volna, attya őt azonnal magától el kergeté mondván: semmire kellő x. x. takarodj, házamnál soha magad ne mutasd!³⁷

Kisfaludy Károly önéletrajzi levelében szintén szerepel az atyai kitagadás, ő azonban a házassági tervének elutasításával kötötte össze ezt: „Számításon mégsem állta ki a próbát, ugyanis atyám, ki boldogságomat patikamérlegre helyezte s a súlyt szörnyen könnyűnek találta, roppant nemet mondott! [...] felmondottam atyámmal szemben az engedelmisséget, s ő örökéből kitagadott.”³⁸

Hunkár Antal magyarázata olyan belső családi konfliktusokra és motivációkra világít rá, amelyeket tényleg csak kifejezetten közeli barátként tudhatott meg Kisfaludy Károlytól. A levele rengeteg olyan információt tartalmaz, amelyet nemhogy Kisfaludy Károly nem írt bele az önéletrajzi levelébe – amely meglehetősen romantikus beállításból szemléli addigi életét –, hanem Toldy Ferenc is kihagyott az 1857-es Kisfaludy-biográfiájából.

Végezetül érdemes Kisfaludy Károly saját szavait idézni egy 1811. május 5-i leveléből, amelyben kilépésének történetét írja meg nővérének:

Becsületes nyíltszívűségem és egy szerencsétlen, ezredesemmel vívott párbaj következtében elvesztettem minden örömem a szolgálatban – különben sem mutatkozik semmi kilátás az előléptetésre, s atyám könyörtelen makacssága nem engedi, hogy otthon éljek, és mindehhez még nyomorult életem, s mindenkitől elhagyatva, segítséget többé senkitől sem reményelve, mi maradt számomra más, mint egy kétségbeesett lépést tenni és kilépni a szolgálatból?³⁹

A levél az ezredessel való összetűzést és az atyai kegyetlenséget is megemlíti okként, amely a házassági terv megakadályozására is vonatkozhat. Mindezek mellett

³⁷ HUNKÁR, *i. m.*, 161.

³⁸ KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 851.

³⁹ KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 804.

az előmenetel hiányának fontosságát aligha lehet alulbecsülni egy ilyen döntésben. Kisfaludy Károly főhadnagyi kinevezésével olyan rangot ért el, amelynél – főképp békeidőben – jó kapcsolatok nélkül alig léphetett feljebb (különösen egy neheztelő ezredessel). Párhuzamként említhető például, hogy Fazekas Mihály is főhadnagyi előléptetése után, az első koalíciós háború utolsó éveiben hagyta ott a katonaságot, és úgy tért vissza szülővárosába.⁴⁰ Kisfaludy Károly már korábban sem volt elégedett a helyzetével a gyalogságnál, 1808-ban nővérének arról panaszkodott, hogy Sándor ígérete ellenére nem segített neki bejutni a nemesi felkelésbe, ahol lovassági kapitányként szolgálhatott volna.⁴¹

Kisfaludy nem vázolt fel nővérének igazi tervet a jövőre nézvést, bár megemlítette, hogy „Spanyolországba megyek, és aligha vagy sohasem térek vissza”.⁴² Ez azonban ez egy jó eséllyel hirtelen felindulásból írt részlet, amelyet nem valószínű, hogy komolyan vett.

Mint a korábbi példából kiderült, Károly Sándort egyfajta példaképnek tekintette, katonai karrierjében is segítséget várt tőle. Az 1811-es kilépéssel feltehetőleg Sándor karriermintáját követte volna. Sándor, aki maga is harcolt Itáliában, a katonaságtól leszerelve megházasodott és tisztes, irodalommal is foglalkozó vidéki gazdálkodó nemes lett, erre azonban nem a szétaprózódott Kisfaludy-birtokoknak köszönhetően volt lehetősége, hanem felesége hozománya révén.⁴³ Károly számára azonban egyáltalán nem járt volna ilyen előnyökkel a házasság, az apai vétó és a kitagadás pedig végképp ellehetetlenítette ilyen irányú terveit. Pedig a hajlam megvolt benne a vidéki élet iránt, erre Hunkár is utalt, amikor feljegyezte, hogy évekkel később, amikor Károly apja megbékélt, ő „már gazdaságról és mezei élet gyönyöreiről elmélkedett”.⁴⁴ Sőt, Hunkár egy olyan esetet is feljegyzett, hogy amikor meglátogatta sógora, Károly a vidéki gazdálkodásról érdeklődött tőle: „nagy passióm volna a mezei gazdaságban, kérem, mondjon némely elveket, melyek szerént azt igazgatni kelljen”.⁴⁵ A katonaság otthagadásában tehát egyszerre játszhatott szerepet a házassági terve, parancsnokával és apjával való konfliktusa, és talán már az irodalmi pálya iránt való érdeklődése is, hiszen ebben az időszakban már ott forgott a pesti literátorok között.

⁴⁰ TÓTH Rezső, *Fazekas Mihály*, ItK, 7(1897), 1. sz., 20.

⁴¹ „Es gehen täglich Off(icier)e mit Advancement zur Insurrection; auch ich könnte mit geringen Unkosten dahin kommen; aber Sándor hat auf sein Versprechen vergessen – für einen Rittmeister wäre ich eben recht.” Lásd Kisfaludy Károly Farkas Gábornénak, Zalaapáti, [1808.] október 2. = KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Bp., Franklin-Társulat, 1893, VI., 225.

⁴² KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 804.

⁴³ „A Kisfaludy család birtokai a 18–19. század fordulójára teljesen elaprózódtak, a család komoly problémákkal küzdött az utódok igen szép számának köszönhetően. Kisfaludy Sándor sokat köszönhetett felesége hozományának abban, hogy vagyonát gyarapítani tudta, de ezt ő sem tagadta” VÖLGYESI Orsolya, *A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági följegyzései)* = *Uő, Írók, szerepek, stratégiák*, Bp., Ráció, 2010, 177–180.

⁴⁴ HUNKÁR, *i. m.*, 163.

⁴⁵ HUNKÁR, *i. m.*, 164.

Úgy tűnik, Kisfaludy Károly a rendi társadalom normáin belül szeretne volna megszervezni életét,⁴⁶ ahogy bátyja is, ezt azonban sosem sikerült elérnie. Ehelyett teljesen új karriermintát teremtetett az 1820-as években, az irodalomból megélni kívánó író és szerkesztő pályamodelljét, amely értelmezhetetlen volt a rendi társadalom keretrendszerén belül.

Kisfaludy a pesti literátorok között az 1810-es években

Kisfaludy Károly irodalmi kapcsolatrendszerének e korai időszaka igen nehezen feltárható, ugyanis alig maradtak fenn források ezekből az évekből. Levelezése nyújthatná a legjobb támpontot, annak jó része azonban már az 1820-as évekből maradt ránk, amikor az *Aurora* ügyei miatt kénytelen volt levelezni. Ha az 1818 előtti levelezését vesszük számba, akkor mindösszesen 24 nővérehez, 1 Mihály bátyjához, 2 Kis Károlyhoz, 1 sógorához, Farkas Gáborhoz és 1 apjához írt levelet találunk. Kisfaludy Károly sajnos alig fordíthatott figyelmet a hozzá érkező levelek megtartására, így az ezen időszakból származó levelek vagy elvesztek, vagy még lappanganak. Ez mindösszesen 29 levél, amelyekben 38 személy említettik (beleszámítva a címzetteket is), de ezek közül mindösszesen csak 3 literátor, Stettner Máté (1 megjelenés), Kiss Károly (2 megjelenés) és Kisfaludy Sándor (6 megjelenés). Utóbbi ráadásul kifejezetten magánéleti vonatkozásokkal szerepel a levelekben, hiszen ő Károly legidősebb bátyja. Mindebből jól látszik, hogy a Kisfaludy-levelezésből nem következtethetünk kiterjedt kapcsolatrendszerre erre az időszakra nézvést.

További támpontul szolgálhatnak más literátorok levelezései is ebből az időszakból. Ilyen monumentális szövegtárház a Kazinczy-levelezés, amely Kazinczy kiterjedt irodalmi kapcsolathálójának köszönhetően igen széles körű adatbázisként használható a korszak irodalmához. Noha Kisfaludy Károly csak jóval később kereste fel levélben Kazinczyt, már ezekben a korai években is találunk róla említést a levelezésben. Először 1811. május 12-én említi meg Kazinczy Kisfaludy Károly nevét, méghozzá kétszer is egy Rummy Károly Györgynek írott levelében, amelyben a magyar literátorok életrajzi adatait küldte el neki saját jegyzetfüzete nyomán: „Ich schreibe die verlangten biographischen Notizen aus m[einer] Preisschrift nach der Ordnung aus, welche ich dort gewählt habe.”⁴⁷

Károly itt egyrészt Kisfaludy Sándor mellett tűnik fel: „Kisfaludy (Alexander und Karl), Nagy-Vályi (Professor zu Sáros-Patak)”, másrészt pedig „Gvadányi, gemeine Natur, oft das burleske, ohne Aufwand von Kunst und Fleiss. Unter Dichtern was ein

⁴⁶ Tehát semmiképpen sem beszélhetünk arról, hogy Kisfaludy Károly a rendi társadalom ellen lázadt volna, vagy hogy a kezdetektől „tiltakozott” a birtokos nemesi életforma ellen, ahogy azt Fenyő István látatja: Fenyő István, *Kisfaludy Károly pályakezdése – A halálának százötvenedik évfordulójára* –, ItK, 84(1980), 1. sz., 36–48.

⁴⁷ Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1811. május 12 = KazLev VIII, 2003. lev., 506.

fertiger Zigeuner mit seiner Geige unter Tonkünstlern. – (Karl Kisfaludi. Szemere. Vitkovics. Fáy).⁴⁸

Előbbi eset érdekességét az adja, hogy semmilyen életrajzi adatot vagy véleményt nem közöl róluk Kazinczy, pedig a legtöbb íróról és költőről találunk ilyet.⁴⁹ A szűkszavú, mondhatni csak felsorolásban való megjelenés két lehetőséget is felvet. Kazinczy talán nem tartotta fontosnak az életrajzi adatokkal való kiegészítést, ugyanis a *Himfy* miatt Kisfaludy Sándor ekkoriban az ország legismertebb költőinek egyike volt (bár másoknál mégis bőven ad adatokat); vagy pedig Kazinczynak a dunántúli költő költeményeiről vallott véleménye, amely a *Tövisek és virágok* híres darabjában is megjelent,⁵⁰ tükröződött ebben a szűkszavúságban. A szövegnek ezen a pontján Károly semmilyen egyedi identitással nem rendelkezik, mindössze annyi bizonyos, hogy a bátyja mellett, avagy a bátyja által ő maga is a literátorok sorába tartozik.

A másik megjelenés Kisfaludy Károlyt Kazinczy pesti barátai között említi, méghozzá első helyen. A zárójelezett rész itt jó eséllyel arra vonatkozik, hogy ezek a személyek a „Tonkünstlern” kategóriájának élő példái, ez pedig igencsak komoly dicséret egy ekkor még jószerivel teljesen ismeretlen költő számára, aki így a már ismeretségnek örvendő Szemere Pál, Vitkovics Mihály és Fáy András mellé került. Kazinczynak ekkor már tudomása volt Kisfaludy Károly művészi törekvéseiről, még jóval azelőtt, hogy az ifjabb Kisfaludy otthagyt volna a katonaságot 1811. augusztus 15-én. Ez pedig megerősíti azt a tényt, hogy Károly valóban irodalmi pályát is láthatott maga előtt. Természetesen a körülmények végül a festészet felé kényszerítették, hiszen az irodalomból ekkoriban még nem remélhetett biztos megélhetést. Sőt feltehetőleg még az 1820-as években is képek festésével egészítette ki a jövedelmét.⁵¹

Toldy Ferenc lejegyezte Kisfaludy Bécsbe utazása kapcsán, hogy „még egyszer Pesten megfordulván, hol Szemerénél »verses könyvét« letette, s tőle e szavakkal: »Elmegyek; vagy látsz, vagy soha« bucsút vevén, Bécsbe ment”.⁵² Toldy forrásmegjelölést sajnos nem ad 1857-es művében, és mivel ekkoriban csak 6 éves volt, egykorúlag

⁴⁸ Uo., 509 és 512.

⁴⁹ Vegyük például Verseghyt: „Franz Verseghy (geboren, zu Szolnok an der Theiss 3. April 1757, gestorben den 15. December 1822.) Expauliner, Regimentspriester, jetzt privatisirt zu Ofen. Magyar Aglája. Ofen 1806 und eine Menge von kleinern Schriften poetischen, musikalischen, 2 theologischen und grammatikalischen Inhalts. Auch Übersetzung der 2 ersten Bänden von Millots Univers. Geschichte. Leichte Versification, eine reiche, ungefällige, geschraubte, holprige Sprache” Uo., 509.

⁵⁰ „DAYKA. Tűzbe felét! HIMFY. Vetem. D. Újra felét! H. Ím. D. Harmadikát még! / H. Lángol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar” KAZINCZY Ferenc, *Tövisek és virágok*, Széphalom, 1811, 24.

⁵¹ „Az Aurora azonban sosem jövedelmezett annyit, hogy fenntartsa magát és biztosítsa Kisfaludy megélhetését, ami az almanach kiadása előtt is bonyolult volt, és a nyomda, könyvkötetés, rajzolók és metszők honoráriumának problémáival még szövevényesebb lett. [...] Az is valószínű, hogy adóságokat is csinált, és úgy véljük: minden feltűnést kerülve, festéssel egészítette ki bevételeit” VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly: A művészeti romantika kezdetei Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1973 (Művészettörténeti füzetek 5.), 27.

⁵² TOLDY 1857, 246.

bizonyosan nem volt jelen az esetnél, de még csak nem is hallhatta akkor, így jó eséllyel a leírt búcsú nem vagy nem így történhetett meg.

Szemere Kazinczyval fennmaradt levelezésében 1812. december 29-én említi először Kisfaludy Károlyt: „Himfynek testvér öccse, Felhadnagy Kisfaludy Károly is, nálam mutatta be verseit.”⁵³ Miért ekkor? Hiszen elvileg Kisfaludy Károly Bécsben tartózkodott már jó ideje. A Kisfaludy-levelezés azonban arról árulkodik, hogy nem tartózkodott állandóan Bécsben, rendre visszatért az országba: július 22-én Pozsonyból írt levelet, aztán 1813. május 27-én újra Bécsből. Szemere december 15-én, november 12-én, október 6-án is ír levelet Kazinczynak. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy Kisfaludy Károly korántsem tett le az irodalmi pályáról bécsi időszaka során, sőt december 15. és december 29. között járt Szemerénél (hiszen ha korábbi látogatásról lenne szó, Szemere jóval előbb is megírhatta volna, mindenesetre ez semmiképp sem lehet az az alkalom, amelyet Toldy megörökített), hogy vigyen neki verseket.

Mindezt erősíti, hogy a bécsi kulturális életben is folytatja irodalmi ténykedését, ekkoriban a Zách-téma foglalkoztatta különösen. Trézsinek 1812 júniusában több művét is átküldte: „Egy feltalálható alkalmatosság által egy néhány theatrum darabokat és ifjuságunkat érdeklő rajzolatokat küldök – vedd azt, mint végső hagyományomat, mindenikben igaz érzésimet feltalálod.”⁵⁴

A küldésre már csak az is bátoríthatta, hogy publikációs lehetőség is felvillant a számára. 1813. április 15. levelében Szemere megírta Kazinczynak, hogy a készülő *Aurorájába* Kisfaludytól *A Jövevény* című vers fog megjelenni: „Ezek a Darabok vannak Aurorámban, de nem illy renddel: [...] A' Jövevény, *Kisfaludy Károly*.”⁵⁵ Ez az eset két szempontból is igen érdekes, egyrészt Szemere is *Aurora* néven tervezett irodalmi almanachot kiadni, éppúgy, ahogy később Kisfaludy Károly tette, másrészt az 1825-ös Kisfaludy-féle *Aurorában* megjelent egy románc *A jövevény* címmel. Ez első pillantásra azzal a felismeréssel kecsegtetne, hogy Kisfaludy Károly több mint egy évtizeddel korábban próbálkozott balladairással (megelőzve Kölcseyt is), a kéziratok között azonban két külön ciklusban lejegyezve található egy *A Jövevény* és egy *A Jövevény* című költemény is.⁵⁶ Egyértelműen két külön műről van szó, az előbbi nem azonos az 1825-ben megjelent románcsal, míg az utóbbi igen, ráadásul az előbbi egy korai műveket is tartalmazó tisztázaton szerepel (a *Themistokles* és *A Reménység* között). Tehát *A Jövevény* keletkezhetett korábban, és Szemere ezt akarta kiadni, ám végül csak poszthumusz jelent meg Toldy Ferenc kiadásában, *A vándor* címmel. Azóta ezen a téves, Toldy által feltehetőleg a két mű könnyebb megkülönböztethetősége érdekében adott címen szerepel a Kisfaludy-kiadásokban.

⁵³ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Hely nélkül, 1812. december 29. = KazLev X, 2363. lev., 212.

⁵⁴ Kisfaludy Károly Farkas Gábornénak, Pozsony, 1812. június 10. = KISFALUDY, i. m., 1893, 241.

⁵⁵ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1813. április 15. = KazLev X., 2415. lev., 308.

⁵⁶ *Kisfaludy Károly művei: Versei I–II.*, MTA KIK Kt, K 767.

Szemere 1816. január 30-án kelt levele alapján Kisfaludy Károly egy Kazinczy és bátyja, Sándor közötti vitába is bekerült egy anekdotának köszönhetően, amely az 1810-es évek elejére tehető: „Kisfaludy Károly, testvére Sándornak, nékem Pesten laktomban Vidánk körül ismerősem, dicsekedve beszéllé hogy Kisfaludinak falán Petraracának képe függ Kazinczytól, ilyen forma felül írással: *Himfynek, a' Magyar Petraracának, csudálója Kazinczy*. Hát ez nem sugallhatna e valamit?”⁵⁷

Szemere ezzel a történettel arról akarta meggyőzni Kazinczyt, hogy hagyja ki a *Tövises és virágok* epigrammái közül a *Tűzbe felét...* kezdetűt az új kiadásból. A *Tövises és virágok* első megjelenésekor Kisfaludy Sándor kifejezetten sértésként élte meg a mű szövegét, amelyben versei nagy részének elégetése után az akkor még alig ismert költő, Dayka Gábor maga mellé emeli őt az Olümpuszon.⁵⁸

A források szűkössége ellenére bizonyosnak tűnik, hogy Kisfaludy Károlynak az 1810-es évek elejére már kialakult Pesten egyfajta irodalmi kapcsolatrendszere, és ennek Szemere Pál volt az egyik kulcsfigurája. Láthatóan a pesti literátorok akkor sem felejtették el Kisfaludyt, amikor Bécsben, majd pedig Olaszországban élt. Pedig voltak olyan időszakok, amikor maga Kisfaludy Sándor sem tudta, öccse él-e még, vagy már meghalt.⁵⁹

Bécs és a visszatérés

Kisfaludy Károly bécsi időszakát szinte lehetetlen a levelekből – más egykorú források híján – rekonstruálni. A családjának – főképp nővérének – írt levelek elsősorban a megélhetéséről, pontosabban annak rendkívüli nehézségeiről szólnak,⁶⁰ kisebb részben a tanulmányairól, esetleg ismerősöknél tett látogatásokról. Irodalmi munkásságáról alig esik szó, mindössze a már idézett levélrészlet utal arra, hogy Bécsben sem hagyott fel az irodalom gyakorlásával.

Leveleinek apró részleteiből lehet felderíteni a bécsi kulturális életbe való beágyazottságát. Egy 1812-ben Teréz nővérének írt bécsi levele arra utal, hogy meglehetősen gyakran járhatott színházba, ha a következő pletyka terjengett róla: „Ne hidd, akár mit mondanak felőlem – én sem theatrum pictor nem vagyok, nem is voltam, sem komédiásné nem szeretek; tudod hogy olyik embernek legszebb tudománya mások tetteit rágalmazni.”⁶¹

⁵⁷ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1816. január 30. = KazLev XIII, 3116. lev., 454.

⁵⁸ CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 26.

⁵⁹ Kisfaludy Sándor Kisfaludy Mihálynak, Sümeg, 1816. szeptember 11. = KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, VIII, Bp., Franklin-Társulat, 1893, 311.

⁶⁰ Életrajzi levelében bevallotta, hogy hamar elköltötte anyai örökségét, így nem csodálható, hogy folyamatosan kérnie kellett még pénzt a megélhetéséhez: „Ott [ti. Bécsben] több ismerőst találtam, kik híven segítettek erszényemet kiüríteni. Csupán 6 aranyat voltam képes kimenteni a viharból, mely egyik vendéglőből a másikba, egyik mulatságból a másikba vetett” KISFALUDY, *i. m.*, 1983, 852.

⁶¹ KISFALUDY, *i. m.*, 1893, 235.

A színpadi festő a díszletek megfestéséért felelt, és a korban nem tartották igazi művésznek, így kifejezetten sértő megjelölés lehetett Kisfaludy Károly számára. A levélrészlet mindemellett egybevág Toldynak az 1832-es Kisfaludy-életrajzában írtakkal, amely szerint Károly rendszeres látogatója volt a Burgtheaternek, sőt Toldy Kisfaludy saját szóbeli közlésére⁶² támaszkodva azt is megemlíti, hogy Theodor Körnerrel is barátságot kötött, akit Kisfaludy fellelkesített a magyar történelmi témák iránt, és emiatt írhatta a *Zríny* című darabját.⁶³ Solt Andor hívta fel rá a figyelmet, hogy a *Tatárok Magyarországon* igen nagy hasonlóságot mutat Körner darabjával, Kisfaludy e dráma ismeretében dolgozhatta át az ön maga által korábbra datált színművét.⁶⁴ Ez ugyan nem bizonyíték a személyes kapcsolat meglétére, Solt nem is utal rá, a két darab párhuzamait azonban akár a kettejük közt kialakuló barátság is magyarázhatja. Az azonban bizonyos, hogy Kisfaludy maga jelentőséget tulajdonított a Körnerrel való irodalmi kapcsolatának. Toldy szerint Károly a bécsi időszakban szedte fel műveltsége jelentős részét, annak is köszönhetően, hogy míg „író korában, a képirás volt mulatsága, úgy viszont mint képiró szabad óráit olvasással tölté”.⁶⁵ Egészen bizonyos, hogy a bécsi kulturális élet, az ottani sajtókultúra szerepet játszott irodalmi fejlődésében, magyarországi irodalomszervező tevékenységében, az *Aurora* megalapításában és szerkesztési elveinek a kialakításában.⁶⁶

Kisfaludy Károly többévi távollét után, 1817-ben tért vissza Magyarországra. Első rájuk maradt levele ebből az időszakból 1817. március 10-én kelt, Pesten. Ebből kiderül, hogy nemcsak szállást talált, de munkát is vállalt volna ismerősei biztatására, a nádor azonban nem hagyta jóvá a Magyar Múzeumba „kusztoz”-ként, azaz őrként való kinevezését állhatatlan természetére hivatkozva.⁶⁷ A korábban kiépített pesti kapcsolatrendszere hamar visszafogadta, ám mint látható a jó kapcsolatok ellenére sem volt könnyű dolga. A bécsiekhez hasonlóan, a nővérenek írt levelei a nélkülözéséről szólnak, csak két évvel később, 1819. május 28-i levelében írt először sikerről. „Én nékem új élet látszik derülni – ha egészségem lesz, még talán egészen szerencsés lehetek.”⁶⁸ Itt jó eséllyel a kibontakozó irodalmi karrierjéről beszél, ugyanis ezen év május 3. napján került színre a *Tatárok Magyarországon* című drámája a pesti német színházban, és zajos sikert aratott.

⁶² TOLDY 1857, 257–258.

⁶³ TOLDY 1832, 11.

⁶⁴ SOLT (SPENEDER) Andor, *Kisfaludy Károly*, Bp., Királyi Magyar Egyetem, 1930, 57–60.

⁶⁵ Uo., 11.

⁶⁶ „Az *Aurora* Hazai Almanach köteteiben semmiféle kalendárium- (akár dámakalendárium-) jelleg nem mutatható ki, vagyis nincsen közvetlen magyar előzménye. Sokkal közelebb áll a német Musenalmanachok vonulataihoz, melyek évkönyv jelleggel a korabeli költészeti, irodalmi felhozatal bemutatására, az adott év szépirodalmi »termésének« »leszüretelésére« törekednek.” BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora Hazai Almanach mint zsebkönyvtárgy – a tematikától függetlenül a kontextusokról* –, http://real.mtak.hu/28717/1/aurora_tanulmany_bodrogi.pdf (utolsó megtekintés: 2019. április 5.)

⁶⁷ KISFALUDY, i. m., 1893, 253–255.

⁶⁸ Uo., 203.

Sajnos a levelezés egyáltalán nem ad választ arra, hogy miként alakult ebben a két évben Kisfaludy irodalmi kapcsolatrendszere, és hogyan jutott el drámájának a bemutatásáig. Toldy 1832-es biográfiája a következőképp adja elő a történeteket:

[e]lseje e' dolgozásoknak [ti. a tatárok...], melyet már rég közölt volt néhány barátival, 's elveszettek hive, az alatt Fejérvárt adatott szerencsével. Gróf Brunszvik Ferencz, akkori haszonbérője a' pesti városi játékszínnek, az ujonnan szövetkezett fejérvári társaság' ügyességéről hírt vévén, a' honi nyelv' szeretetéből azt 1819-ben meghívá Pestre hogy hetenként kétszer örvendeztetné a' magyarság' barátit. Először a' Tatárokkal kívánt fellépni a' társaság; Kisfaludy egy, az akkori időhöz illő prologot írt váratlanul elékerült darabjához mely Majus' 3d. zajgó jelei közt adatott a' közönség' lelkesedésének.⁶⁹

A későbbi életrajzban Toldy már úgy írta, hogy a fehérvári társaság Kisfaludy kéziratához „történetesen jutott”.⁷⁰ Tehát véletlenek következtében kapták meg a kéziratot. Bánóczi József Kisfaludy-biográfiájában kételkedését fejezte ki Toldy változatával szemben, szerinte ugyanis Kisfaludy tudatosan küldte el a művét „írói ismerőseinek unszolására vagy anélkül”; és Jósza János, a társulat sűgője által készített *Magyar theatro-mi Zsebkönyvetske* adatai alapján Bánóczi még azt is kiderítette, hogy Theodor Körner Szemere Pál által fordított *Zrínyijének* 1819. április 12-i bemutatóját követően, április 17-én vitték színre először a *Tatárok Magyarországbant* Székesfehérvárott.⁷¹ Habár Bánóczinak sincs bizonyítéka arra, hogy szándékkal küldte volna Kisfaludy a kéziratát a székesfehérvári társulatnak, nem lehet azonban véletlen, hogy pont Szemere fordításával szinte egy időben játszották. Valamilyen módon tehát Szemerének is volt szerepe a Kisfaludy-mű első színrevitelében. A sikerhez tehát a már kiépített irodalmi kapcsolatrendszer segítette hozzá, még ha talán Kisfaludy Károly tudta nélkül is. Hisz az sem kizárható, noha nem is a legvalószínűbb feltételezés, hogy Szemere Kisfaludy Károly háta mögött küldte el a drámát, Körner művének egyfajta párdarabjaként.

A *Tatárok Magyarországbant* pesti bemutatójának sikerére még a titkosrendőrség is felfigyelt. A jelentés szerint igen nagy tömeget mozgató meg a magyar nyelvű előadás: „Az összes magyar szabók, cipészek, szűrszabók, sapka- és csizmakészítők, ott hagyták műhelyeiket és segédekkel, tanoncaikkal együtt az említett német színházba tódultak.”⁷² A jelentés íróját meglehetősen aggodalommal töltötte el az esemény: „A mi német színházunk a jövőben gyűlőhelye lesz a régi magyar felbujtóknak, mint hajdanta a megyei gyűlések, s az országgyűlések a Rákos mezején.”⁷³ Sedlnitzky gróf, Metternich jobbkeze, Mailáth József gróftól kért felvilágosítást a pesti rebelliót illetően, aki igyekezett tisztázni a körülményeket. Abból, hogy a gróf válaszában Kisfaludy Sándort jelölte meg a nagy sikerű darab szerzőjeként, jól érzékelhető, mennyivel ismertebben

⁶⁹ TOLDY 1832, 13.

⁷⁰ TOLDY 1857, 247–248.

⁷¹ BÁNÓCZI József, *Kisfaludy Károly és munkái*, Bp., Franklin-Társulat, 1883, I, 226–227.

⁷² LÁBÁN Antal, A „Tatárok Magyarországon” [sic!] és a bécsi Polizei-Hofstelle, *Irodalomtörténet*, 6(1917), 3–4. sz., 170.

⁷³ Uo., 170.

csengett ekkor még az ő neve, mint Károlyé.⁷⁴ A darab során történt németellenes, magyar érzelmű megszólalásokat Mailáth gróf igyekezett elsimítani, azt állítván, hogy mindössze „néhány könnyelmű fiatalembernek a műve volt, meg egypár Eszterházy-gyalogezredből való tiszté”.⁷⁵ Feltehetőleg Kisfaludy Károly korábbi katonatársai, akik még mindig a 32. gyalogezredben szolgáltak, szintén ott lehettek a darab előadásán, és a levél alapján *hangulatteremtésben* is tevékeny részt vállaltak.

A sikerre való tekintettel a társulat Kisfaludy Károly egy másik művével akart búcsúzni a pesti közönségtől, ezért szinte a semmiből kellett új drámát írnia, ugyanis a már kész *Záh* című darabját a cenzor nem engedte előadatni: „Illy körülmények” következtében lőn Ilka négy felvonásban ’s jambusokban négy nap alatt.”⁷⁶ Toldy az *Ilka* rekordgyorsasággal való elkészülését a későbbi biográfiában már nem említette, pedig ez fontos adat Kisfaludy Károly hihetetlen munkabírására. Erről maga Hunkár Antal is megemlékezett, még ha talán egy kis túlzással is rájátszva a romantikus zseni toposzára: „Irt ő villám sebességgel si vena aderat,⁷⁷ ilyenkor gyakran leg zordanabb időben is fel kelt éjfél után is tölem vagy a’ magyar utczából ki rohant a’ váczy töltésig, onnand fél kettőre vagy hajnal előtt 2 órakor hozzá fogott a’ munkához, és nem egyszer egy Ilka, vagy a’ Kérők egy nap alatt életet láttak.”⁷⁸

Kisfaludy sikere folytatódott, ahogy a magyar színjátszás térnyerése is Pesten, újabb és újabb drámáit állították színpadra,⁷⁹ és a közönség lelkesedéssel fogadta műveit. 1820-ban így írt nővérének sikereiről: „Tölem egynéhány darabokat játszottak a Magyar theatromban és a publikum igen nagy meglelégedéssel vette – az ifjúság oly tűzbe jött, hogy engem a vállokon haza akart vinni.”⁸⁰

Egy költői pálya kezdete

Épp egy évtizeddel azt követően, hogy a csendes kis stájer település mellett fogságba esett, Kisfaludy Károly hirtelen az irodalmi élet egyik legünnepeltebb szerzőjévé vált. Bár a sikerét megelőző időszak nehezen rekonstruálható a források töredékessége miatt, mégis kitűnik, hogy Kisfaludyt már igen korán foglalkoztatta az irodalmi pálya lehetősége, hamar elkezdte építeni irodalmi kapcsolatrendszerét. Feltehetőleg bátyja,

⁷⁴ A *Tatárok Magyarországon* előadásáról szóló Hazai Tudósításokban megjelenő cikkben is bátyjával együtt hivatkoztak rá: „Ezen Vitézi Játéknak Szerzője Kisfaludy Károly Ur, a’ ditsősséggessen ismértes T.T. Kisfaludy Sándor Urnak leg iffiabb Testvére, a’ ki valamint a’ Kép írásban, úgy a’ Költő Mesterségben is jeles tulajonságokkal díszeskedik, és tsak ezen Játékkal is megmutatta, hogy töle Hazánk szép munkákat várhat” Hazai ’s külföldi Tudósítások, 1819. pünkösöd hava (május) 5., 281–282.

⁷⁵ LÁBÁN, i. m., 172.

⁷⁶ TOLDY 1832, 15.

⁷⁷ ’ha ihlet szállta meg’ (latin).

⁷⁸ HUNKÁR, i. m., 163.

⁷⁹ Csak 1819-ben Kisfaludy 5 darabját mutatták be, melyeket összesen 13 alkalommal játszottak színházban. A színpadra vitt darabokról Bánóczi József részletes táblázatot készített. Lásd Bánóczi, 398–401.

⁸⁰ Kisfaludy Károly Farkas Gábornénak, [Pest, 1820.] = KISFALUDY, i. m., 1893, 265.

Kisfaludy Sándor karriermintáját tekintette példának, ezt azonban a körülmények folytán sosem tölthette be. Ám épp kezdeti kudarcainak köszönhetően alkotott meg végül egy az addigi Magyarországon teljesen ismeretlennek számító karriermintát, és lett az 1820-as évek polgárosodó Pestjének első, irodalomból megélni kívánó írója és szerkesztője.

Kisfaludy halálát követően Toldy Ferenc szinte azonnal elkezdte építeni a Kisfaludy-kultuszt, több évtizedes munkássága során azonban némileg formálódott a korábban kialakított képe, egyrészt újabb adatokat gyűjtött, másrészt pedig irodalomtörténeti narratívájához igazította Kisfaludy Károly irodalmi pályájának az elbeszélését. Az egykorú források minél szélesebb körének bevonása és a későbbi biográfiák kritikus egybevetése rávilágít a narratíva hiányosságaira és tévedéseire, emellett segít egy pontosabb rekonstrukció elkészítésében is. Ezzel talán közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megértsük Kisfaludy Károly irodalmi pályájának a kezdeti időszakát.